

CZYNNIK SUBIEKTYWNY W DANYCH O ABSTYNENCJI OD ALKOHOLU

Wstęp

Rozmiary abstynencji w Polsce szacuje się w granicach od 9,7 % (4) do 24 % ludności dorosłej (cyt. za 5). Rozbieżność tych wartości tłumaczy się różnicami w metodzie zbierania danych, w typie próby, w dolnej granicy wieku badanej populacji; są też podstawy do wysunięcia hipotezy wzrostu tego zjawiska (4). Ponieważ szacunki opierają się na informacjach uzyskanych tylko od osób wchodzących w skład badanej próby, można się zastanawiać nad zgodnością pomiaru ze stanem rzeczywistym. Tym zagadnieniem zajęliśmy się w trakcie pracy nad materiałami z badań nad opiniami o problemach alkoholowych. Badania zostały przeprowadzone w próbie reprezentatywnej ludności jednego z regionów rolniczo-turystycznych (Ziemi Sądeckiej) w latach dość odległych, 1974-1975 (1). Ta część wyników badań, która wiąże się z poruszonym zagadnieniem, może być jednak nadal aktualna.

Materiał i metoda badań zostały opisane w poprzedniej publikacji (2). Podstawę obecnie przedstawianych wyników stanowi pominięty dotychczas fragment odpowiedzi na pytania kwestionariusza, zastosowanego w wywiadach, zbieranych bezpośrednio przez ankietatorów. Z tego fragmentu, który dotyczył spożywania napojów alkoholowych przez osobę badaną, wybrano odpowiedzi na dwa pytania: o częstość picia piwa, wina i wódki w ciągu kilku ostatnich miesięcy oraz o odległość w czasie ostatniego faktu spożywania napoju alkoholowego od dnia badania (dni - tygodnie - kilka miesięcy). Odpowiedzi "wcale" (nie piłem/am w tym czasie) ze-

stawiono z notowanymi przez ankierów po zakończeniu wywiadu ocenami stosunku respondenta do badania: pozytywny - nieufny - niechętny. W analizie statystycznej związków między zmiennymi posłużono się testem χ^2 . Przedstawiane wyniki ograniczają się zasadniczo do zależności istotnych; wartości χ^2 i P pozostają w dokumentacji (1).

Wyniki

I. Deklarowane dane o abstynencji

Na pytanie o częstość konsumpcji napojów alkoholowych w ciągu kilku ostatnich miesięcy odpowiedzi "wcale", w kolejności: piwo - wino - wódka, udzieliło 75,3 % - 76,3 % - 41,9 % respondentów. Na pytanie, kiedy w ciągu kilku ostatnich miesięcy respondent pił po raz ostatni, tej samej odpowiedzi udzieliło 75,8 % - 77,2 % - 42,3% badanych. Niewielka różnica w wysokości odsetków (wszystkie - wyższe w odpowiedzi na drugie pytanie) może się tłumaczyć niedostateczną precyzją określenia "kilka miesięcy", zasadniczo są one jednak zgodne.

Jak wynika z tych danych, głównie używanym napojem alkoholowym jest wódka; odsetek osób nie pijących wódki jest znacznie niższy niż odsetki tych, które nie używają napojów niskoprocentowych. Z tego powodu ograniczymy się dalej do danych dotyczących osób, które oświadczyły, że w wymienionym czasie nie piły wódki.

Rozpatrując zależność deklarowanej abstynencji od cech społeczno-demograficznych respondentów, przyjmujemy jako podstawę odpowiedzi "wcale" na pierwsze pytanie, na które takiej odpowiedzi udzielano nieco rzadziej.

Istotne, a większości wysoce istotne różnice w częstości abstynencji można było stwierdzić w zależności od płci: mężczyźni 22,6 %, kobiety - 58,0 %; od grupy wieku: I. 18-29 lat - 41,1 %, II. 30-44 lat - 31,4 %, III. 45-59 lat - 39,9 %, IV. 60-75 lat - 60,2 %; grupy wykształcenia: I. bez wykształcenia - 69,8 %, II. ukończone i nieukończone podstawowe - 44,8 %, III. ukończone i nieukończone średnie - 33,2 %, IV. ukończone i nieukończone wyższe - 40,4 %.

Częstość abstynencji poza tym, że wyższa jest wśród kobiet niż wśród mężczyzn, wyższa jest w najstarszej grupie wieku w porów-

naniu z młodszymi oraz w grupie bez wykształcenia w porównaniu zwłaszcza z grupą o wykształceniu średnim, w której występuje najrzadziej. Nie ma natomiast różnicy pod tym względem między osobami ze środowisk wiejskich i miejskich: mieszkańcy wsi - 41,6 %, mieszkańcy miast - 41,9 % abstynentów.

II. Stosunek respondentów do badania

W próbie ogółem przeważająca większość respondentów ma do badania stosunek pozytywny, prawie co dziesiąty jednak zachowuje się nieufnie lub niechętnie (tab. 1). Między mężczyznami a kobietami nie ma pod tym względem różnicy (tab. 2). Znaczący jest wiek badanych: stosunek pozytywny notuje się tym częściej, im niższa jest grupa wieku; im starsi są respondenci, tym częściej okazują nieufność lub niechęć; różnica jest wysoce istotna między grupami najmłodszą i najstarszą (tab. 3). Jeszcze bardziej znaczący jest poziom wykształcenia respondentów: podczas gdy osoby bez wykształcenia wyróżniają się szczególnie wysokim odsetkiem nieufnych i najniższym - nastawionych pozytywnie, osoby o wykształceniu wyższym odnoszą się do badania pozytywnie wszystkie, bez wyjątku; między poszczególnymi grupami występuje szereg różnic istotnych i wysoce istotnych (tab. 4). Czynnikiem różnicującym jest także środowisko badanych: mieszkańcy wsi są w porównaniu z mieszkańcami miast częściej nieufni i niechętni, różnica między nimi jest pod tym względem istotna (tab. 5).

Tabela 1

Stosunek respondentów do badania w próbie ogółem

Stosunek do badania	Osoby	
	n	%
pozytywny	817	90.4
nieufny	58	6.4
niechętny	29	3.2
razem	9904	100.0

Tabela 2

Stosunek do badania zależnie od płci respondentów

Stosunek do badania	Mężczyźni (n = 412)	Kobiety (n = 492)
pozytywny	90.5%	90.2%
nieufny	5.3%	7.3%
niechętny	4.1%	2.4%

Tabela 3

Stosunek do badania zależnie od wieku respondentów

Stosunek do badania	Grupy wieku			
	18 - 29 (n = 185)	30 - 44 (n = 280)	45 - 59 (n = 243)	60 - 75 (n = 196)
pozytywny	94.6%	91.8%	89.3%	84.7%
nieufny	3.8%	5.7%	7.4%	9.2%
niechętny	1.6%	2.5%	3.3%	6.1%

Tabela 4

Stosunek do badania zależnie od wykształcenia respondentów

Stosunek do badania	Poziom wykształcenia			
	bez wykształcenia (n = 53)	podstawowe* (n = 571)	średnie* (n = 223)	wyższe* (n = 57)
pozytywny	79,2%	88,3%	95,1%	100,0%
nieufny	17,0%	7,9%	2,2%	0,0%
niechętny	3,8%	3,8%	2,7%	0,0%

III. Stosunek do badania a deklarowana abstynencja

Osoby podające się za abstynentów częściej w porównaniu z potwierdzającymi picie alkoholu okazują nieufny lub niechętny stosunek do badania, wśród potwierdzających picie więcej jest osób nastawionych do badania pozytywnie; różnica między grupami określonymi przez deklarowane zachowanie wobec alkoholu jest pod tym względem wysoce istotna (tab. 6). Sugeruje to, że odpowiedzi

w grupie "abstynentów" mogą mieć charakter bardziej deklaracyjny niż w grupie osób, które określiły się jako pijące.

Tabela 5

Stosunek do badania zeżnie od środowiska

Stosunek do badania	Środowisko	
	wiejskie (n = 444)	miejskie (n = 460)
pozytywny	88,3%	92,4%
nieufny	8,1%	4,8%
niechętny	3,6%	2,8%

Tabela 6

Związek między stosunkiem do badania a deklarowaniem abstynencji

Stosunek do badania	Osoby, które podają się za			
	pijących		abstynentów	
	n	%	n	%
pozytywny	559	92,2	256	85,9
nieufny	33	5,5	26	8,7
niechętny	14	2,5	16	5,4
razem	606	100,0	298	100,0

Omówienie wyników

Odsetek abstynencji, oszacowany w wysokości 42 %, czterokrotnie przewyższa ten, który ustalono w próbie kwotowej z roku 1962 i jest prawie dwa razy wyższy od najwyższego, notowanego w literaturze polskiej na podstawie badań próby losowej w roku 1984 (cyt. za 5). Zastanawiając się nad przyczynami tak dużej rozbieżności wyników na pierwsze miejsce trzeba wysunąć odmiennosć pomiaru: podczas gdy w cytowanych badaniach uwzględniano powstrzymanie się od picia napojów alkoholowych przez okres roku, ograniczyliśmy ten okres w naszych badaniach do "kilku miesięcy", a takie sformułowanie w sytuacji, w której sąsiednią, sugerowaną do wyboru

możliwością był "kwartał", pozwalało przypuszczalnie respondentom myśleć najwyżej o 6 miesiącach, czyli o odcinku czasu dwa razy krótszym.

Drugą, hipotetyczną przyczyną, mogłaby być rzeczywiście większa częstość abstynencji w badanym regionie. Nie dysponujemy danymi, które wskazywałyby na przeprowadzanie tam intensywniejszych działań propagandowych czy akcji trzeźwościowych. Zaobserwowane natomiast w trakcie zbierania wywiadów we wsiach górskich ubóstwo mieszkańców mogło być czynnikiem ograniczającym spożycie alkoholu w tej grupie ludności, jeżeli słuszna jest hipoteza, która wiąże abstynencję z ubóstwem (5).

Trzecią przyczyną jest, jak sądzimy, zawyżenie danych o abstynencji na skutek nieufnych i niechętnych nastawień respondentów, które skłaniają ich do udzielania informacji, lepiej - ich zdaniem - widzianych przez ankieterów. Do zniekształcenia właściwego obrazu prowadzi więc czynnik subiektywny, związany z osobami respondentów. Jak wskazują przedstawione wyniki, wyróżniają się pod tym względem osoby starsze, bez wykształcenia, ze środowisk wiejskich. O stopniu, w jakim obraz abstynencji uległ zniekształceniu, nie można się jednak wypowiedzieć ze względu m.in. na interwencję drugiego, również subiektywnego czynnika, związanego z osobami ankieterów, od których zależy jakość kontaktu z respondentami, a wtórnie - ocena stosunku respondenta do badania. O wpływie osoby ankietera na treść odpowiedzi uzyskiwanych od osób badanych świadczą wyniki analizy, przeprowadzonej w ramach badań nad reakcjami społeczności na problemy alkoholowe (3).

Szczególnie niechętny stosunek do badania i stanowcza odmowa udzielenia wywiadu spowodowały, że 2 % osób z wylosowanej próby, wśród których mogła się znajdować większa liczba pijących, zastąpiono osobami z listy rezerwowej. Ta okoliczność mogła, choć nieznacznie, przyczynić się do zawyżenia odsetka abstynentów.

Prawdopodobnie słabe ekonomicznie osoby starsze, bez wykształcenia i, jak w przypadku badań nowosądeckich, często zamieszkałe we wsiach górskich, a więc z mało intensywnym kontaktem ze światem zewnętrznym, mogą z racji wymienionych czynników odczuwać w wyższym stopniu zagrożenie przez sam fakt badania. Poczucie ich osobistego zagrożenia stwarzają takie elementy, jak brak zrozumienia celu badań, brak zrozumienia powodów, dla których trafiło się do próby, fakt zaskoczenia przez wizytę, a przedtem przez nadesłaną

w liście zapowiedź wizyty - i, przede wszystkim, fakt wtargnięcia osoby obcej, nieznaney, naruszenie normy zwykłych kontaktów międzyludzkich, które ograniczają się do osób znanych od wielu lat lub przez całe życie. W takiej sytuacji ludzie o większym poczuciu bezpieczeństwa społecznego dzięki wyższej pozycji społecznej zareagowaliby odmową, omawiane grupy natomiast reagują raczej odpowiedziami minimalizującymi lęk przed negatywnymi dla nich następstwami badań. W warunkach wiejskich potęguje się to z uwagi na inny charakter prywatności; ochrona własnej anonimowości wymaga w nich większych starań niż w warunkach miejskich. Reakcje są proporcjonalne do stopnia subiektywnie przeżywanego zagrożenia treścią pytań. Pytania dotyczące osoby respondenta w aspektach dla niej potencjalnie negatywnych będą budziły większy lęk niż pytania abstrakcyjne, o treści obojętnej, wobec których czynnikiem zniekształcającym może być co najwyżej złe zrozumienie.

Wnioski

Wypowiedziom dotyczącym osobistej konsumpcji alkoholu może towarzyszyć subiektywne poczucie zagrożenia, różne w różnych grupach społecznych. Obiektywny obraz spożycia napojów alkoholowych, w tym również abstynencji, może być wskutek tego zniekształcony nierównomiernie, zależnie od wieku, wykształcenia, miejsca zamieszkania osób badanych.

Można przypuszczać, że zniekształcenie obrazu spożycia alkoholu polega na zaniżeniu jego rozmiarów przez dane uzyskiwane od osób pozbawionych poczucia bezpieczeństwa społecznego z powodu niskiej pozycji społecznej, określonej przez braki w wykształceniu, ograniczone dochody i izolację od szerszego środowiska. Możliwe, że odnosi się to również do osób w wieku poprodukcyjnym, pozostających na marginesie życia społecznego.

A subjective factor in the data on abstinence from alcohol

Summary

A regional survey was carried out on a representative sample, using a questionnaire allowing to obtain the respondents' declarations,

among other things, about their abstinence from alcoholic beverages, as well as to assess their attitude towards the research. A comparison of the two categories of data indicated that abstinence was more often declared by these groups of respondents whose attitude towards the survey was reluctant and suspicious. This was particularly marked in older, uneducated respondents from rural areas. It was concluded that abstinence rates in this region population might be overestimated due to the subjective factor resulting in untruthful declarations of respondents with the above socio-demographic characteristics.

Bibliografia

- 1. Gerard K., Godwod-Sikorska C., Fleituch T., Kolińska F., Łabudzka I., Pałyska M., Welbel S., Zielińska T.: *Opinie ludności wybranego regionu rolniczo-turystycznego (Ziemia Sąddecka) o alkoholizmie i zaburzeniach psychicznych*. IPN, 1976, maszynopis.
- 2. Gerard K.: *Opinie ludności regionu rolniczo-turystycznego o alkoholizmie i zaburzeniach psychicznych*. Patologia Społeczna, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1979, VII: 55-100.
- 3. Moskalewicz J.: *Problemy z problemami - Niektóre wyniki pilotażu badań Reakcje społeczności na problemy alkoholowe*. Alkoholizm i narkomania, PTP IPN Warszawa, jesień 1988: 89-107.
- 4. Wald I., Kulisiewicz T., Morawski J., Bogusławski A.: *Raport o problemach polityki w zakresie alkoholu*. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1981.
- 5. Zieliński A.: *Wzory picia alkoholu w Polsce*. Alkoholizm i narkomania, PTP IPN Warszawa, jesień 1988: 16-41.